

VRUCHTBAARHEID IN HET OUDE NABIJE OOSTEN

Piet van Midden

Vruchtbaarheid in het oude Nabije Oosten

Man en vrouw zijn in de handen van de goden instrumenten voor voortplanting en worden naar willekeur gestraft en beloond met onvruchtbaarheid of juist fertiliteit. Maar ze hoeven daarbij niet op hun tenen te lopen. Ze kunnen toch hun eigen redder niet verwekken en hun toekomst niet veilig stellen. Dat ligt - in Israël - in de hand van JHWH.

Dr. P.J. van Midden is docent Hebreeuws aan de faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg, predikant te Bergambacht en lid van de redactieraad van Interpretatie.

‘**W**ees vruchtbaar’, dat is het eerste woord van God tegen de mens in het scheidung van Genesis 1. Er staat niet een mooie wensvorm, zo in de trant van ‘Moge je vruchtbaar zijn’, maar een heuse imperatief: *peroe!*, die wordt versterkt door een tweede bevelende wijs: *revoe* (‘vermenigvuldig je!’).

Mooi gezegd, maar nogal hard voor al die stellen met een kindwens die dit indringende bevel van de kansel horen voorlezen. Immers een op de zes paren in Nederland heeft te maken met verminderde vruchtbaarheid.

Van het Nabije Oosten hebben we uiteraard geen cijfers in dezen en schattingen zijn uitermate hachelijk. Er is wel gesuggereerd dat inteelt een factor van belang is geweest bij onvruchtbaarheid. Maar enig spuurwerk en navraag bij genetici leverde op dat je je met zo’n bewering al gauw op glad ijs begeeft. Van enig bewijs is hierin geen sprake.

Blijft over om naar teksten te kijken waarin onvruchtbaarheid een rol speelt, in en buiten Israël. In deze wereld heeft een gehuwde vrouw maar één wens: kinderen. Daarop wordt ze beoordeeld en afge-rekend. En dan vooral zonen. In het mooie lied van Hanna baart de onvruchtbare vrouw zeven kinderen (1 Sam. 2:8). De buurvrouwen van Boaz en Ruth prijzen Ruth als schoondochter van Noömi die haar meer waard is dan zeven zonen (Ruth 4:15). Job heeft zeven zonen (Job 1:2) en drie dochters en hun dood wordt ‘goedgemaakt’ met opnieuw zeven zonen en drie dochters (Job 42:13). Elkana spant de kroon: Hanna is hem meer waard dan tien zonen (1 Sam. 1:8).

Maar die zonen ‘maak’ je in de wereld van het Nabije Oosten niet, je krijgt ze, van de goden.

In een Akkadisch gebed lezen we:

Zonder u worden verstrooide mensen niet bijeengebracht.
Waar gij (aldus) beveelt, brengt de versmade kinderen ter wereld.

De gevallen, die verzwakt is, vat gij bij de hand.

De vermoede doet gij een eerlijk en rechtvaardig oordeel ontvangen.

Wie geen zoon heeft, schenkt gij een erfgenaam.

Zonder u kan de kinderloze zaad noch bevruchting ontvangen.¹

In Egypte is dat niet anders. De geboorte van een

kind is er een gunst van de godheid, die daartoe zijn woord moet uitspreken. De man en vrouw zijn daarbij slechts instrumenten in handen van de goden. De goden moeten je dus goedgezind zijn en daaraan moet je werken. Die gunst blijkt met name uit gebleken vruchtbaarheid. En omgekeerd: onvruchtbaarheid is (ook) hier een straf. De muilezel, die van nature onvruchtbaar is,² hoort dan ook tot de boze God Seth, die zich niet reproduceren kon bij zijn echtgenote Nefthys.

Het bovenstaande vinden we ook in de Bijbel verwoord. God schenkt vruchtbaarheid en als die geen nageslacht geeft, is er iets aan de hand, is er iets mis. Dan is er kennelijk reden voor boosheid, is er sprake van een zonde en wordt de vrouw het mikpunt van spot. Het pesten door Peninna in 1 Samuël 1 is er een mooi voorbeeld van. Een van de verklaringen waarom in de dagelijkse godsdienst vrouwen zich vromer betonen dan mannen is gelegen in de zorg van vrouwen om en voor kinderen.

Onvruchtbare mannen

Dat mannen verminderd of helemaal niet vruchtbaar zouden kunnen zijn, komt minder in de teksten terug. Impotentie als oorzaak van kinderloosheid wel: in Babylonië vind je bezweringsformules die impotentie moeten verhelpen. En in Egypte moet het geslachtsdeel van een man ‘in de baarmoeder als een pijl uitschieten’. ‘Pijl’ is in Egypte ook een aanduiding voor een zaadlozing.³ En de baarmoeder is de roos die door de man geraakt moet worden. Dat beeld vind je terug bij de Grieken, die spreken van de *eutubolia*, de pijlrecht gerichte zaadlozing. Een niet kaarsrechte stand is bepaald ervaren als een hinder-nis bij de bevruchting.⁴

In Egypte vind je een uitgebreide analyse van de onvruchtbaarheid, waarbij ook naar de man gekeken wordt: het kan aan zijn te grote of te kleine geslachtsorgaan liggen; het orgaan kan verlamd zijn; het zaad kan te klontertig of te vloeibaar zijn, de levensgeest kan uit het zaad verdwenen zijn, etc.

Maar dat laat ongezegd dat onvruchtbaarheid in het algemeen vooral een zaak is die vrouwen in de schoenen wordt geschoven. In het Oude Testament is dat niet anders, al zal een man die zich hoe dan ook niet kan reproduceren, het niet makkelijk hebben gehad. In Leviticus 21:17-20 vinden we wat dat

¹ Vertaling van K. van der Toorn, *Van haar wieg tot haar graf. De rol van de godsdienst in het leven van de Israëlitische en Babylonische vrouw*, Baarn: Ten Have 1987, 72.

² Een mooie verwijzing in dezen is de Talmoedische uitspraak: ‘Kan een muil baren? Kan zout zijn kracht verliezen?’ Het antwoord op beide vragen is uiteraard ‘nee’.

³ Onwillekeurig denk je aan Psalm 127:3-5: Zie, een erfdeel van JHWH: zonen!

Een beloning is de vrucht van de schoot. Als pijlen in de hand van een held, zo zijn de zonen der jeugd. Gelukkig de man die zijn pijl-koker met hen heeft gevuld....

betreft een sprekende en misschien ook voor sommigen schokkende passage (in NBG-vertaling '51):

Spreek tot Aäron:

Wie van zijn nakomelingen in latere geslachten een lichaamsgebrek heeft, zal niet naderen om de spijze van zijn God te offeren, want niemand die een lichaamsgebrek heeft, zal naderen: een blinde of een verlamde of iemand met mismaakt gelaat of met te lange leden, of iemand die een breuk aan been of arm heeft, of een bultenaar of een uitgeteerde, of iemand, die een vlek op zijn oog heeft, of die uitslag of huidziekte heeft, of die geschonden is aan de geslachtsdelen.

De Hebreeuwse tekst heeft voor de laatste woorden van het citaat *meroach 'ašek*, wat simpelweg 'beschadigde testikels' betekent. Het bovenstaande gebod betreft de priesters en levieten, maar het geeft wel aan dat een priester of leviet die een probleem heeft met zijn geslachtsdelen in cultische zin een outcast is. En aangezien de cultus in zekere zin een spiegel is van wat er in die maatschappij leefde, moet je je niet te veel voorstellen van het begrip dat men voor een overduidelijk onvruchtbare man opbracht. Maar tekstueel blijven ze vrijwel buiten schot in de Hebreeuwse Bijbel. Deuteronomium 7:14 is een uitzondering die de regel bevestigt: 'Gezegend zal je zijn, meer dan alle volken; er zal bij jou geen onvruchtbare man of onvruchtbare vrouw zijn...' Het is de enige tekst in de Hebreeuwse Bijbel waarin het bijvoeglijk naamwoord 'aqar, 'onvruchtbaar' in de mannelijke vorm voorkomt. Alle andere keren vinden we er het vrouwelijke 'aqeret of 'aqara. Onvruchtbaar zijn hoort daar vooral bij een vrouw. De aartsmoeders Sara (Gen. 11:30), Rebekka (Gen. 25:21) en Rachel (Gen. 29:31) zijn daarvan het voorbeeld.

Gelofte

Als een stel niet vruchtbaar bleek, was het afleggen van een gelofte een goed middel om bij de goden in de gunst te komen. We vinden dat natuurlijk ook in de al eerder genoemde passage van Elkana en Hanna. Hanna belooft haar kind als een nazireeër aan JHWH te schenken (1 Sam. 1:11). In Babylonië en Assyrië was dat niet anders. Wanneer een kind later zwak blijkt of overlijdt, is het zaak na te kijken of de belofte van destijds wel is ingelost. De goden kunnen immers vertoornd zijn, omdat ze zich tekortgedaan voelen. Sommige kinderen krijgen veelzeggende namen mee, die aan een gedane belofte heinneren, bijvoorbeeld Ik n-pî-Adad, 'de mond van Adad staat' ofwel: de belofte van Adad is betrouwbaar.⁵

Maar wat als je niet zo ver kwam dat je een kind een naam kon geven, wat dan? Dan had je in het Nabije Oosten dikwijls een groot probleem. Er is

Foto: Anton Sinke

sprake van een omgekeerde bewijslast: je moet bewijzen dat jij onschuldig bent. De goden hebben immers redenen gevonden om jou zwangerschap te onthouden – lees: om je te straffen – en het bewijs van je onschuld kun je eigenlijk alleen maar regelen door zwanger te raken. Zo is de cirkel weer rond en is de vrouw gevangen in een onontkoombaar net. Uit het al geciteerde boek van Van der Toorn een paar regels van een vrouwengebed tot de godin Ishtar:⁶

Moge de ziekte uit mijn lichaam weggerukt
en de traagheid uit mijn bloed verwijderd worden!
Mogen de zorgen van mijn hart verdwijnen.
Schenk mij een naam en een nakomeling!
Moge mijn schoot vruchtbaar zijn...

Wie weleens in oude kloosters heeft rondgekeken en de oude zilveren votiefjes heeft gezien met daarop afbeeldingen van een kind of een geslachtsorgaan, of wie weleens de Melkgrot in Betlehem heeft bezocht, weet dat er niet in alle opzichten veel is veranderd. In het Franciscaanse klooster bij de Melkgrot kun je, als je een langgekoesterde kinderwens hebt, wat van een rotswand geschraapt kalkpoeder kopen, dat je volgens het erbij geleverde recept met een klein glas melk of water moet mengen en als echtbaar moet opdrinken onder het bidden van een Onze Vader en tienmaal het 'Wees Gegroet.'

Genot en nut

Onvruchtbaarheid had in het Nabije Oosten een hier nog onbesproken connotatie: seksualiteit binnen het huwelijk staat niet zozeer in het teken van genot, maar in het teken van nut: voortplanting. Genot zochten de welgestelden in een andere klasse. In de oudheid was numeriek het grootste deel van de

⁴ B.H. Stricker, De geboorte van Horus V, in: Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch genootschap "Ex Oriente Lux" 26 (1989), 607-608.

⁵ Van der Toorn, Van haar wieg, 75.

⁶ Van der Toorn, Van haar wieg, 74.

bevolking 'niet vrij' (slaaf in verschillende gradaties) en kon weinig of geen beroep doen op wettelijke bescherming. De bezittende klasse kon slaven en slavinnen voor seksuele bevrediging gebruiken en er zijn allerlei aanwijzingen dat zoiets ook volop werd gepraktiseerd. Die niet-vrije bevolkingsgroep moest zich reproduceren om überhaupt overeind te blijven.

Allerlei onderzoek wijst in de richting van de aanname dat een vrouw in haar leven gemiddeld vier kinderen kreeg. Als ze die niet kreeg, liep het voortbestaan van haar lijn gevaar. Het is volstrekt begrijpelijk dat vruchtbaarheidsgoden Baäl en Asjera en hun evenknieën in Egypte en Assyrië-Babylonië populaire goden zijn. Vruchtbaarheid is een basisvoorwaarde.

In Kanaän komt daar nog iets bij. De regio heeft geen grote rivieren zoals Nijl, Eufraat en Tigris en is afhankelijk van de regen. De regen is het zaad van Baäl. Niet voor niets blijft in de Elia-cyclus de regen uit en wordt Baäl daarmee als impotent voorgesteld.

De ook in Israël en Juda wijdverbreide fertiliteitsreligie – er waren niet zo veel knieën die zich niet voor Baäl hebben gebogen – is een van de achtergronden van het onvruchtbaarheidsmotief dat in de aartsvadercyclus een rol speelt. Tegenover de volkerenmassa, die als een mensenzee wordt getekend (Ps. 46:4-7), loopt de stroom van een hoogst kwetsbaar groepje mensen, dat zich niet kan beroepen op potentie, verwekking of vruchtbaarheid. Het is een geschonken en niet een verwekt volk. Zelfs de verwekking van Isaäk wordt verteld als een goddelijke actie (Gen. 21:1-2):

Toen bezocht JHWH Sara, zoals hij gezegd had, JHWH deed aan Sara, zoals hij had toegezegd. En Sara werd zwanger en baarde aan Abraham een zoon in zijn ouderdom...

Isaäk ('Lachertje') is door JHWH gewild en Abraham kan diens verwekking niet op zijn lijstje 'grote daden' zetten. Daarbij speelt ook een andere gedachte een rol: hij kan niet verwekken en hij hoeft niet te verwekken. Dat een mens geboren wordt, leeft en ademt is immers niet omdat iemand hem/haar heeft gemaakt, maar omdat een mens uit de gunst van JHWH is geboren. Zo wordt een oeroude gedachte in zekere zin theologisch verzilverd.

Man en vrouw zijn in de handen van de goden instrumenten voor voortplanting en worden naar willekeur gestraft en beloond met onvruchtbaarheid of juist fertiliteit. Maar ze hoeven daarbij niet op hun tenen te lopen. Ze kunnen toch hun eigen redder niet verwekken en hun toekomst niet veilig stellen. Dat ligt in de hand van JHWH.

Winterlezingen HOVO Den Haag

In januari 2011 introduceert HOVO Den Haag een nieuw initiatief: de Winterlezingen. Voortaan zal jaarlijks in de maand januari een serie losse lezingen over uiteenlopende onderwerpen worden georganiseerd.

Ter kennismaking met dit nieuwe initiatief is de eerste Winterlezing op 11 januari vrij toegankelijk. U dient zich hiervoor wel vooraf aan te melden.

Winterlezing 1

Naar een dialoog tussen wetenschap en religie

Wetenschap en religie staan doorgaans op gespannen voet met elkaar. Daardoor wordt een kloof gecreëerd tussen God en de natuur. Veel theologen negeren de wetenschap en concentreren zich op een God die boven de natuur staat. Er is echter een ruimer godsbegrip mogelijk, waarmee moderne mensen de natuur op spirituele wijze kunnen ervaren.

In zijn boek *God & Natuur* introduceert Wim Lintsen een bijzondere vorm van dialoog tussen wetenschap en religie. Het gaat om een uitwisseling van feiten en emoties. Het verhaal van de natuur staat centraal, daar kan iedereen kennis van nemen. Maar wat dit verhaal spiritueel met ons doet, dat is een zuiver persoonlijke zaak.

Er zijn voorbeelden genoeg van filosofen, kosmologen, biologen en zelfs theologen die bereid zijn tot een avontuurlijke dialoog tussen wetenschap en religie. In het boek van Wim Lintsen worden elf van deze voorbeelden uitgewerkt. Ze zullen in de lezing kort en bondig aan de orde komen. Het zoeken van een balans tussen God en natuur is actueler dan ooit.

Wim Lintsen is ingenieur en gebruikt deze achtergrond om tot een heldere en exacte analyse te komen van complexe filosofische vraagstukken. Na de lezing is zijn boek *God & Natuur* (Uitgeverij God-Natuur 2010, € 20) te koop.

Dinsdag 11 januari, van 14.00 – 15.30 uur
De Haagse Hogeschool, Johanna Westerdijkplein 75,
Den Haag
Spreker: ir. W.M.H. Lintsen
Opgave via www.dehaagsehogeschool.nl